

Αφηγήσεις ταξιδιών στη νεοελληνική παιδική - εφηβική πεζογραφία Πέτκου Έφη

Στην εργασία αυτή διερευνώνται η σκοπιμότητα, η ποικιλομορφία και ορισμένα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των αφηγήσεων ταξιδιών που απαντούν στη νεοελληνική παιδική κι εφηβική λογοτεχνία.

Σ' ένα πρώτο εισαγωγικό μέρος επιχειρείται ο θεωρητικός προσδιορισμός της 'ταξιδιωτικής αφήγησης' ως σύνθετου είδους και καταγράφεται συνοπτικά η ιστορική εξέλιξη του είδους αυτού, με επισημάνσεις αντιπροσωπευτικών συγγραφέων της παγκόσμιας ταξιδιωτικής γραμματείας.

Στη δεύτερη επιμέρους ενότητα ερμηνεύεται η παρουσία αφηγημένων ταξιδιών σε παιδικά - εφηβικά αναγνώσματα με ιδιαίτερη εστίαση στα κίνητρα της ανάγνωσης.

Στο τρίτο κι εκτενέστερο μέρος της μελέτης καταγράφονται κείμενα της ταξιδιωτικής νεοελληνικής λογοτεχνίας που απευθύνονται κυρίως σ' ένα νεανικό αναγνωστικό κοινό κι εξετάζονται οι μορφές και οι δομές αφηγήσεων αντικείμενο των οποίων αποτελούν ταξίδια πραγματικά ή φανταστικά. Επιπλέον, διακρίνονται οι συνηθέστεροι τύποι προορισμού, οι τύποι των αφηγητών καθώς και οι προσδοκίες των αναγνωστών. Τέλος, θίγεται ο πολυπολιτισμικός χαρακτήρας των αφηγημάτων αυτών και σχολιάζεται ο θετικός αντίκτυπός τους στους νεαρούς αναγνώστες, ενώ επισημαίνεται η διακειμενική διάστασή τους.

I. Γύρω από το είδος της 'ταξιδιωτικής αφήγησης'

Αδιάσειστο πειστήριο της βαθιάς ανθρώπινης ανάγκης για οικείωση του ξένου, κατάκτησης του αγνώστου και προσέγγισης του 'άλλου' αποτελούν οι πολλαπλές και ποικίλες 'ταξιδιωτικές αφηγήσεις'¹, που διασώζονται από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Στις αφηγήσεις αυτές, που είναι αρκετά δημοφιλείς λόγω της ανθρώπινης περιέργειας, επιχειρείται η αποτύπωση του παράξενου, του εξωτικού, και του διαφορετικού και παρέχεται άφθονο πληροφοριακό υλικό για τη γεωγραφία και την ανθρώπινη φύση.

Ως ταξιδιωτικό ορίζεται κάθε αφηγηματικό κείμενο του οποίου ο συγγραφέας ή ο κεντρικός ήρωας αφηγείται ό,τι είδε κι έζησε σε μια άλλη χώρα ή απλώς σ' έναν άλλο τόπο και στο οποίο το ταξίδι αποτελεί το κεντρικό θέμα (Le Huenen, 1990 & Bideaux 1990). Η 'ταξιδιωτική αφήγηση' συνιστά ανάγνωσμα επιστημονικό, πληροφοριακό ή εγκυκλοπαιδικό, παιδαγωγικό, και φυσικά ψυχαγωγικό και αποτελεί σύνθετο λογοτεχνικό είδος (Hooper & Youngs, 2004: 3), καθώς προκύπτει από το συγχρωτισμό του ταξιδιωτικού οδηγού, της επιστημονικής (κυρίως γεωγραφικής ή ιστορικής) πραγματείας, αλλά και του αυτοβιογραφικού ή εξομολογητικού αφηγήματος, του χρονικού - ημερολογίου ή του απομνημονεύματος. Σε μια απόπειρα μάλιστα προσδιορισμού της 'ταξιδιωτικής αφήγησης' ως ξεχωριστού αφηγηματικού είδους, είναι αναγκαίο να ληφθεί υπόψη μια ορισμένη τυπολογία² με βάση παράγοντες όπως είναι ο γεωγραφικός προορισμός και η χρονική περίοδος υλοποίησης του αφηγημένου ταξιδιού, τα κίνητρα και οι βασικοί στόχοι του, τα μέσα μεταφοράς που χρησιμοποιούνται κ.ά.

Η ποικιλία των τύπων της 'ταξιδιωτικής αφήγησης' και κυρίως ο πληροφοριακός της χαρακτήρας οδήγησαν στην αμφισβήτηση της λογοτεχνικότητάς της, παρά το γεγονός ότι η συμβολή της στην ανάπτυξη ορισμένων λογοτεχνικών ειδών υπήρξε καθοριστική (Adams, 1983: 35)³. Στις 'ταξιδιωτικές αφηγήσεις' που εμφανίζονται κυρίως από τον 14ο αι. κι έπειτα γίνονται αντιληπτοί διάφοροι τύποι αφηγητών, όπως αφηγητών που επιδιώκουν να αποδώσουν με ακρίβεια την αλήθεια κι επιλέγουν έναν τύπο αφήγησης-μαρτυρίας⁴ και αφηγητών που υιοθετούν μια λογοτεχνική αφήγηση αυτοβιογραφικού χαρακτήρα, στην οποία το αφηγημένο ταξίδι αποτελεί μια απόπειρα ενδοσκόπησης⁵.

Οι αρχαιότερες μορφές 'ταξιδιωτικής αφήγησης' απαντούν στα περιηγητικά κείμενα ιστορικών ή γεωγράφων της αρχαιότητας, όπως του Ηρόδοτου, του Ξενοφώντα, του Στράβωνα, του Πλουτάρχου ή του Αρριανού, αλλά και σε 'εποποιίες' (π.χ. Οδύσσεια, Αινειάδα, Gilgamesh) στις οποίες οι περιπλανήσεις διαφόρων μυθικών ηρώων προσέφεραν υλικό για τη συγγραφή κειμένων αυτού του είδους. Ακόμη, στις παισιότερες μορφές 'ταξιδιωτικής αφήγησης' συγκαταλέγονται οι οδηγοί προς τους προσκυνητές κυρίως του 13ου αι. καθώς και οι παιδαγωγικοί ή φιλοσοφικοί χαρακτήρα ταξιδιωτικοί οδηγοί του 17ου και 18ου αι., αλλά και οι 'ταξιδιωτικές αφηγήσεις' πρόξενων, αποικιοκρατών ή ιεραποστόλων κι επιστημόνων που συμμετείχαν σε οργανωμένες εξερευνητικές αποστολές (Hulme & Youngs, 2002: 17-69). Στον όψιμο 18ο αι. και στις αρχές του 19ου αι., η πίστη στην επιστημονική πρόοδο οδηγεί στην υλοποίηση ερευνητικών αποστολών σε απομακρυσμένα μέρη και στη δημοσιοποίηση των παρατηρήσεων και ανακαλύψεών τους⁶. Ενώ στον 19ο αι., καθώς πολλοί ρομαντικοί λόγιοι (Alphonse de Lamartine, Gérard de Nerval, Gustave Flaubert, Théophile Gautier κ.ά.) αναζητούν στα ταξίδια νέες πηγές έμπνευσης, πληθαίνουν οι 'ταξιδιωτικές αφηγήσεις' αυτοβιογραφικού χαρακτήρα, που απαντούν συχνά σε δημοσιευμένα ημερολόγια ή αλληλογραφίες, όπως για παράδειγμα στα Grand Tour Journals του Samuel James Boswell. Το ταξίδι αποκτά πλέον κοσμικό χαρακτήρα και συνδέεται περισσότερο με τη ψυχαγωγία (Porter, 1991: 125). Μάλιστα, στη ρομαντική εποχή μετά τον Διαφωτισμό εμφανίζονται ταξιδιωτικά αφηγήματα στα οποία υπερισχύει έναντι της αιτιοκρατικής ερμηνείας η υποκειμενική αντίληψη κι έκφραση (Cardinal, 1997), εκφράζεται το ρομαντικό πάθος που απορρέει από την επαφή με την άγρια φύση και η έντονη επιθυμία για την ανάδειξη του διαφορετικού.

Κατά τον 19ο αι., το ταξίδι ιδιαίτερα στην Ανατολή συνδέεται με τη γοητεία της αποικιοκρατικής κατάκτησης, τη δίψα της επιστημονικής εξερεύνησης, το μυστήριο της ανακάλυψης αρχαίων πολιτισμών, τη λαχτάρα της επιστροφής στις ρίζες του δυτικού πολιτισμού, αλλά και την αναζήτηση της καλλιτεχνικής έμπνευσης (Wetzel, 1992). Ο όρος «οριενταλισμός» (Said, 1980), που χρησιμοποιείται από τις αρχές του 19ου αι., υπογραμμίζει την γοητευτική αντίθεση της Ανατολής προς τη Δύση και συνδέεται τόσο με τις επιδιώξεις από την πλευρά λαών της Ανατολής για συγκρότηση της εθνικής τους ταυτότητας όσο και με την καλλιέργεια ευρύτερων λαογραφικών ενδιαφερόντων κυρίως στο τέλος του 19ου αιώνα.

Με το πέρασμα του χρόνου κι ενώ η ανάγκη της αφήγησης ταξιδιών δεν αμβλύνεται, αλλάζει ο σκοπός και το στίλ των 'ταξιδιωτικών αφηγήσεων' (Blanton, 2002: 2). Έτσι, στις 'ταξιδιωτικές αφηγήσεις' από τα μέσα του 18ου αιώνα κι έπειτα προβάλλεται η σχέση της προσωπικότητας του ταξιδιώτη με τον εξωτερικό κόσμο και υπογραμμίζεται η αλληλεπίδραση ανάμεσα στο ανθρώπινο υποκείμενο και το αντικείμενο της παρατήρησής του ή ανάμεσα στο 'εγώ' και τον κόσμο (Fussel, 1980: 126). Γι' αυτό και βασικό κίνητρο των ταξιδιών που θεματοποιούνται σε διάφορες αφηγήσεις γίνεται πλέον η επιθυμία του ταξιδιώτη-τουρίστα και όχι το καθήκον (Porter, 1991: 10-11), αλλά και αδήριτες αναγκαιότητες, όπως είναι η εξορία ή η αυτοεξορία, η μετανάστευση

και η προσφυγιά (Kaplan, 1996: 27-64).

Στον 20ο αιώνα η άνθηση του ταξιδιωτικού μυθιστορήματος, που ξεκινά από την αγγλοσαξονική παράδοση των L. Sterne, R. L. Stevenson, S. Johnson, Ch. Dickens, N. Douglas, W. Somerset Maugham και D. H. Lawrence, συνεχίζεται με τα αγγλόγλωσσα μυθιστορήματα των Robert Byron, Evelyn Waugh, Peter Fleming, Bruce Chatwin, Paul Theroux, Graham Greene, Peter Matthiessen, John Krich, Pico Iyer, Jonathan Raban, Redmont O' Hanlon κ.ά. ή τα γαλλόγλωσσα των J.M.G. Le Clézio, Jacques Lacarrière, Nicolas Bouvier κ.ά., στα οποία εκφράζεται ένα «πνεύμα νομαδικό» (White, 1987) κι ένας έντονος προβληματισμός για τη σχέση του σύγχρονου δυτικού πολιτισμού μ' έναν κόσμο που οδεύει στην εξαφάνιση⁹. Ενώ οι ταξιδιωτικές αφηγήσεις των Αμερικανών Henri David Thoreau, Walt Whitman κ.ά. εστιάζουν στο ταξίδι που υπόσχεται μια νέα ζωή και προσφέρει τη συγκίνηση της φυγής-δραπέτευσης.

Οι έρευνες της εθνολογίας και της ανθρωπολογίας στον 20ο αιώνα επιφέρουν ουσιαστικές αλλαγές στο είδος της ταξιδιωτικής αφήγησης, καθώς παύει να διατηρεί την αυτονομία του και παρατηρείται ο συνδυασμός του με άλλα είδη αφηγήσεων (Clifford, 1988: 8). Ιδιαίτερα μετά το 1960, η αμφισβήτηση των ενιαίων και κοινών βιωμάτων (Hutcheon, 1988: 62) που συγκροτούν τον πυρήνα της παραδοσιακής θετικιστικής ιστορίας, προσδίδει και στην ταξιδιωτική αφήγηση μοντερνιστικά χαρακτηριστικά, όπως είναι η αποσπασματικότητα και η ρευστότητα¹⁰. Εύλογα συνεπώς προκρίνεται από πολλούς θεωρητικούς ένας βασικός διαχωρισμός ανάμεσα στις παλαιότερες αντικειμενικές, σχεδόν απρόσωπες αφηγήσεις του είδους που εξυπηρετούσαν συγκεκριμένους πρακτικούς σκοπούς (εξερεύνηση, εμπόριο, προσκύνημα κ.τ.λ.) και χαρακτηρίζονταν από την επιλογή μιας γραμμικής, αυστηρά χρονολογικής δομής από τις νεότερες ταξιδιωτικές αφηγήσεις με έκδηλο αυτοβιογραφικό χαρακτήρα¹¹, με ιδιαίτερη εστίαση σε κοινωνικά ή ψυχολογικά θέματα και συχνά με αποσπασματική δομή (Blanton, 2002: 3-4).

II. Το ταξίδι και η παιδική - εφηβική λογοτεχνία

Ο προφανής διδακτικός και ψυχαγωγικός χαρακτήρας των αφηγήσεων ταξιδιών ερμηνεύει ίσως απλοϊκά την ευρεία αξιοποίησή τους σε αναγνώσματα που απευθύνονται σε παιδιά ή εφήβους. Η παιδική περιέργεια απέναντι σε καθετί το καινούριο, το διαφορετικό ή το ξένο, αλλά και η εφηβική φιλομάθεια αποτελούν πράγματι ισχυρά κίνητρα για την ανάγνωση αφηγηματικών κειμένων διαφορετικών ειδών στα οποία θεματοποιούνται ταξίδια των ηρώων ή του αφηγητή προς μακρινούς προορισμούς. Επίσης, η σχέση έλξης και απώθησης η οποία αναπτύσσεται ανάμεσα στον ταξιδιώτη και σε καθετί άγνωστο και διαφορετικό που συναντά στα ταξίδια του και τελικά αποτυπώνεται στα κείμενα της ταξιδιωτικής γραμματείας επιτρέπει μια εκ του ασφαλούς μαθητεία του νεαρού αναγνώστη στις πρωτόγνωρες για τον ίδιο και συχνά συναρπαστικές αφηγημένες ταξιδιωτικές εμπειρίες.

Σε κάθε ταξιδιωτικό αφήγημα η αντικειμενική πληροφόρηση συνδυάζεται με την υποκειμενική πρόσληψη του χώρου, την ερμηνευτική προσέγγιση ιστορικοκοινωνικών και πολιτισμικών δεδομένων, καθώς και τη διερεύνηση στοιχείων της ατομικής ή συλλογικής ταυτότητας. Επιπλέον, οι αφηγήσεις ταξιδιών επιτρέπουν στον αναγνώστη παιδί ή έφηβο να φανταστεί το διαφορετικό πιο ζωντανά κι έντονα απ' ό,τι του επιτρέπει η πραγματικότητα, του προσφέρουν την ευκαιρία να δραπέτευσει από τα στενά όρια του εαυτού του και μέσα από την ταύτιση του με τον ταξιδιώτη-αφηγητή να εμπλουτίσει τις προσωπικές του εμπειρίες.

Γι' αυτό και η θεματική του ταξιδιού με την τριμερή δομή της: αναχώρηση, περιπέτεια και επιστροφή απαντά σταθερά σε αφηγήσεις λογοτεχνικές ή μη λογοτεχνικές με βασικούς αποδέκτες τα παιδιά ή τους εφήβους. Η αξιοποίησή της αυτή συνδέεται από τον Joseph Campbell με την κυριαρχική παρουσία του «μονόμυθου», σύμφωνα με τον οποίο ο ήρωας ταξιδεύει με σκοπό την προσωπική ολοκλήρωσή του (Campbell, 1968: 30), ενώ, σύμφωνα με την Janis Stout (Stout, 1983: 14) αποδίδεται στην ανάγκη διερεύνησης της σχέσης μεταξύ του νεαρού υποκειμένου και του αντικειμένου της παρατήρησής του και στη μετατροπή εντέλει του ταξιδιού σε μια πρακτική ενδοσκόπησης.

Αρκετά από τα παλαιότερα δείγματα της παγκόσμιας λογοτεχνίας στα οποία θεματοποιούνται περιπετειώδη ταξίδια πραγματικά ή φανταστικά γίνονται εντέλει δημοφιλή παιδικά κι εφηβικά αναγνώσματα. Ενδεικτικά μπορούν να αναφερθούν τα ακόλουθα: Δον Κιχώτης (1605-1615) του Ισπανού M. De Cervantes, Τηλεμάχου τύχαι (1699) του Γάλλου Fr. Fénelon, Ροβινσών Κρούσος (1719) του Άγγλου Daniel Defoe, Τα ταξίδια του Γκιούλιμπερ (1726) του Ιρλανδού J. Swift, Νέος Ροβινσών (1808) του Γερμανού J. H. Campe, Οι περιπέτειες του Τομ Σάγχιερ (1876) του Αμερικανού M. Twain ή αφηγήματα επιστημονικής φαντασίας του Γάλλου J. Verne. Αλλά και παραμυθικές αφηγήσεις με αναγνώστες σχεδόν αποκλειστικά παιδιά συχνά έχουν ως κεντρικό θέμα τους τα ταξίδια, όπως είναι: Η Αλίκη στη χώρα των θαυμάτων (1865) του Άγγλου Lewis Carroll, Τα παιδιά του νερού (1863) του Άγγλου Ch. Kingsley, Το θαυμαστό ταξίδι του Νιλς Χολγκερσον (1906, 1907) της Σουηδής Selma Lagerlöf, Πήτερ Παν (1911) του Σκωτσέζου J. M. Barrie κ.ά.

III. Η παρουσία του ταξιδιού στην ελληνική νεανική πεζογραφία

Η ευρεία κυκλοφορία νεοελληνικών παιδικών κι εφηβικών πεζογραφημάτων κατά τη δεκαετία 1974-1984, μετά την περίοδο της δικτατορίας και του επακόλουθου κοινωνικού και πολιτικού μετασχηματισμού στην Ελλάδα, συνδέεται με εμφανείς ανανεωτικές τάσεις στη νεοελληνική παιδική λογοτεχνία. Οι τάσεις αυτές οδήγησαν, όπως είναι γνωστό, στην κυκλοφορία νεανικών αφηγημάτων με μια αρκετά διευρυμένη θεματολογία (Παπαδάτος, 1994: 74-78), που αποσκοπούσαν στη «διαμόρφωση κοινωνικά και επιστημονικά συνειδητοποιημένων παιδιών, νέων αλλά και ώριμων ανθρώπων» (Φράγκος, 1984: 53). Μάλιστα η συμβολή στη διαδικασία ωρίμανσης και προσωπικής ολοκλήρωσης των νεαρών αναγνωστών αποτέλεσε βασική επιδίωξη σε αρκετά παιδικά αναγνώσματα με ιστορικές ή γεωγραφικές πληροφορίες για λαούς μακρινούς ή πολιτισμούς της αρχαιότητας, που συσταίνουν μια γέφυρα επικοινωνίας ανάμεσα στα παιδιά της παγκόσμιας κοινότητας, καθώς και σε πολυπολιτισμικά αναγνώσματα που εγείρουν έναν έντονο προβληματισμό γύρω από τα πολυσυζητημένα ζητήματα της ταυτότητας και της ετερότητας.

Παρόμοια και αρκετά από τα άφθονα ταξιδιωτικά κείμενα Ελλήνων λογοτεχνών του 20ου αιώνα¹², όπως των Ν. Καζαντζάκη, Κ. Ουράνη, Ι. Μ. Παναγιωτόπουλου, Ζ. Παπαντωνίου, Γ. Δροσίνη, Παντ. Πρεβελάκη, Φ. Κόντογλου, Ηλ. Βενέζη, Στρ. Μυριβήλη, Γ. Θεοτοκά, Ανδρ. Καρκαβίτσα, Αντρ. Καραντώνη κ.ά. ανταποκρίνονται στη ανάγκη των Ελλήνων εφήβων για εξοικείωση με την ελληνική ανθρωπογεωγραφία καθώς και για τη γνωριμία με ξένους, διαφορετικούς πολιτισμούς¹³. Πρόκειται για αφηγήματα γραμμένα με έντονο λυρισμό, στα οποία το ταξίδι γίνεται κινητήριο μοχλός για την αναζήτηση στοιχείων της ελληνικής

ταυτότητας κι επιτρέπει τη συγκινησιακή φόρτιση που απορρέει από τη διαδικασία της ανακάλυψης, την κατάκτηση της γνώσης, και τις υπαρξιακές αναζητήσεις.

Η παρουσία του περιπετειώδους ταξιδιού, που εύλογα γοητεύει τα ανήσυχα νεανικά πνεύματα και προσφέρει μια πληθώρα γνώσεων, γίνεται ωστόσο αντιληπτή και σε αρκετά σύγχρονα νεοελληνικά λογοτεχνικά κείμενα διαφορετικών ειδών που απευθύνονται κυρίως στο νεανικό αναγνωστικό κοινό¹⁴. Μάλιστα σε αρκετές περιπτώσεις παιδικών ή εφηβικών ταξιδιωτικών ιστοριών το ταξίδι δηλώνεται ξεκάθαρα στον τίτλο τους. Αναφέρουμε, ενδεικτικά, τα ακόλουθα βιβλία: 'Ενα αλλιώτικο ταξίδι (1988) της Κατερίνας Σκαλιώρα, Ταξίδι στις γειτονιές του κόσμου (1995) του Δημ. Ξάγα, Η γοργόνα ταξιδεύει το μικρό Αλέξανδρο (1994) της Μαρίζας Κωχ, Δέκα μικροί ταξιδιώτες (1987) του Νίκου Σκιαδά και Ο Φλιτ ταξιδεύει (1991) της Σοφίας Ζαραμπούκα. Άλλοτε πάλι η θεματική εστίαση στο ταξίδι υπονοείται στους τίτλους παιδικών-εφηβικών βιβλίων, όπως όταν γίνεται αναφορά στην περιήγηση στον κόσμο, σε συγκεκριμένους γεωγραφικούς προορισμούς ή στο τρόπο-μέσο του ταξιδιού. Τέτοιες περιπτώσεις είναι, για παράδειγμα, οι ακόλουθες: Ο γύρος του κόσμου χωρίς λεφτά (21989) του Ι. Δ. Ιωαννίδη, Ο Μικρός Περιηγητής (τ. Α', Β', Γ', 1981) της Σοφίας Μαυροειδή-Παπαδάκη ή Πετώντας στα δάση (31988) της Στέλλας Βλαχοπούλου.

Στα περισσότερα παιδικά κι εφηβικά πεζογραφήματα με ταξιδιωτικές ιστορίες απαντούν συνήθως πρωτοπρόσωπες αφηγητικές αυτοβιογραφικού χαρακτήρα από νεαρούς πρωταγωνιστές, οι οποίοι σε ορισμένες περιπτώσεις ταυτίζονται με τους ίδιους τους συγγραφείς στην παιδική ή εφηβική τους ηλικία, που νοσταλγούν τις ταξιδιωτικές εμπειρίες των χρόνων αυτών, όπως, για παράδειγμα, στα μυθιστορήματα Μωρόσκληβο (1994) της Έφης Παπαεοδώρου ή Η νενέ, η Σμυρνιά (1993) της Έλσας Χίου. Ακόμη, σε αρκετά αντιπροσωπευτικά δείγματα της παιδικής κι εφηβικής ταξιδιωτικής λογοτεχνίας η κεντρική πρωτοπρόσωπη αφήγηση εναλλάσσεται με χωρία τριτοπρόσωπης αφήγησης ή σπανιότερα με σημειώσεις από κάποιο ημερολόγιο-χρονικό του ταξιδιού ή ορισμένα εμβόλιμα γράμματα, όπως, για παράδειγμα, συμβαίνει στο μυθιστόρημα της Άννας Σαφιλίου, Η Μαριάννα στην Αφρική (21990), όπου απαντούν κριτικές καταγραφές της αφηγήτριας από ένα τετράδιο εντυπώσεων-χρονικό του χριστουγεννιάτικου ταξιδιού της στην Αφρική.

Στο περιεχόμενο των αφηγήσεων αυτών, που έχουν κατά κανόνα δομή κυκλική¹⁵, περιλαμβάνονται οι περιπετειώδεις εμπειρίες από ένα ταξίδι που πραγματοποιείται συνηθέτερα κατά την περίοδο των διακοπών. Αξίζει, μάλιστα, να σημειωθεί ότι στις συγκεκριμένες αφηγήσεις, παρά τον όποιο πληροφοριακό ή διδακτικό στόχο αναφορικά με τον τόπο προορισμού και τη ζωή σ' αυτόν και παρά την πειστικότητα ή την αληθοφάνεια των ρεαλιστικών περιγραφικών χωρίων, εκφράζονται σε μεγάλη έκταση τα συναισθήματα και οι παρατηρήσεις του αφηγητή συχνά στο πλαίσιο μιας απόπειρας ενδοσκοπήσης και αυτογνωσίας, σε αντίθεση με ό,τι συμβαίνει στην αφήγηση-μαρτυρία. Η έκδηλη υποκειμενικότητα που χαρακτηρίζει τις αφηγήσεις αυτές επισφραγίζεται και από το γεγονός ότι για τη γνωριμία των νεαρών αναγνωστών με τα δεδομένα ξένων πολιτισμών επιστρατεύονται κάθε είδους σχετικές γνώσεις ή αναγνωστικές προσλήψεις του συγγραφέα-αφηγητή, ακόμη και ταξιδιωτικό υλικό (φωτογραφίες, ταινίες, ντοκιμαντέρ, ταξιδιωτικοί οδηγοί κ.τ.λ.) που μπορεί να έχει συλλέξει ο ίδιος προκειμένου να εμπλουτίσει ή να εδραιώσει την αφήγησή του.

Δεν εκλείπουν, ωστόσο, και χαρακτηριστικές περιπτώσεις νεανικών ταξιδιωτικών πεζογραφημάτων στα οποία κυριαρχεί η τριτοπρόσωπη αφήγηση. Τούτο συμβαίνει, για παράδειγμα, σε αρκετά παραμυθικά αφηγήματα στα οποία ο κεντρικός ήρωας-ταξιδιώτης ή ένας από τους συνταξιδιώτες είναι κάποιο ζώο ή κάποιο μη ρεαλιστικό πρόσωπο και τα ταξίδια που αποτελούν αντικείμενο της αφήγησης είναι ταξίδια φανταστικά. Ενδεικτικά μπορούν ν' αναφερθούν τα ακόλουθα παραδείγματα: Ο Φλιτ ταξιδεύει (1991) της Σοφίας Ζαραμπούκα, Το γλαροπούλι από το νησί Περιέργεια (1989) του Βασίλη Καββαθά, Το τελευταίο φάντασμα (1988) του Ανδρέα Αγγελάκη.

Σε ορισμένες περιπτώσεις, μάλιστα, αντικείμενο της ταξιδιωτικής εξιστόρησης αποτελούν ταξίδια ιδιαίτερα, όπως τα ταξίδια του νερού στο βιβλίο Η ιστορία του νερού (41986) της Αναστασίας Περιστεράκη-Ψυχογιού, τα ταξίδια των γραμμάτων, στο βιβλίο Τα γράμματα τραγουδούν (1991) της Νίκης και της Αριάδνης Μάκιννον, καθώς και τα ταξίδια μάρτυρας των οποίων είναι ένας φάρος στο βιβλίο Ιστορίες του φάρου (1988) του Βαγγέλη Παυλίδη. Επιπλέον, συναντούμε και λογοτεχνικές αφηγήσεις ταξιδιών που πραγματώνονται με ανορθόδοξα μέσα, όπως στο βιβλίο Το αστέρι της ατελείωτης μέρας (1989) του Γιώργου Γιαγτζή, όπου ο μικρός ήρωας πετά χρησιμοποιώντας τα μεγάλα του αυτιά, ξεχνώντας έτσι όλους εκείνους που τον κορόιδευαν γι' αυτά.

Επίσης, στα φανταστικά αφηγημένα ταξίδια συγκαταλέγονται και ταξίδια στον χρόνο, όπως στο βιβλίο Καβάλα στο χρόνο-διαβήτη (1987) του Ι. Δ. Ιωαννίδη ή ταξίδια που κυριαρχούν σε διάφορες μυθολογικές διασκευές, όπως στις παρακάτω χαρακτηριστικές περιπτώσεις: Η Γοργόνα ταξιδεύει το μικρό Αλέξανδρο (1994) της Μαρίζας Κωχ, Αργοναυτική Εκστρατεία (1990) της Φράνσης Σταθάτου ή Αργοναυτική Εκστρατεία (1987) του Πότη Στρατίκη. Κυρίως το ομηρικό έπος της Οδύσσειας, που εστιάζει θεματικά στις περιπλανήσεις του μυθικού ήρωα Οδυσσέα, διασκευάζουν αρκετοί σύγχρονοι λογοτέχνες στα βιβλία τους, όπως ο Δημ. Ζαπώνης (Οδύσσεια, 1984), ο Νίκος Μαραγκός (Ομήρου Οδύσσεια, 1987), η Σοφία Ζαραμπούκα (Ομήρου Οδύσσεια, 1987), και ο Πότης Στρατίκης (Ομήρου Οδύσσεια, 1991). Στις περιπτώσεις αυτές μέσα από το ταξίδι του αρχαίου ήρωα αποτυπώνεται ο αγώνας του για την κατάκτηση της ατομικής ακεραιότητας και της προσωπικής ολοκλήρωσης (Nortwick, Thomas Van, 1996: 139-140).

Αλλά και όταν αντικείμενο της κεντρικής αφήγησης αποτελούν οι μαγικές εμπειρίες που βιώνουν οι μικροί ήρωες σε φανταστικές-εξωπραγματικές πολιτείες ή χώρες, βασική προϋπόθεση αποτελεί η αφήγηση ενός ιδιαίτερα γοητευτικού για τους μικρούς αναγνώστες ταξιδιού στον κόσμο της φαντασίας, όπως στα βιβλία της Φώτως Σκόρδα, Ονειρούπολη: Αβεσσαλούμ-Η θεία Φλωρεντία (1992), Ονειρούπολη: Η Γενειάδα που κρύωνε-Ο Φεγγαροφάγος (1992), Ονειρούπολη: Η οργισμένη σκυιά της Μάρως-Ο Ονειροπλεγμένος (1992), Ονειρούπολη: Ουράνιος Γεγός-Ο τελευταίος Γελαστός (1992), καθώς και στις παραμυθικές ιστορίες: Ταξίδι στη Νεραϊδόχωρα (1988) της Έρης Ιωάννου ή Το ταξίδι του αυτοκράτορα με το χαμένο πρόσωπο (1993) της Κατερίνας Καριζώνη ή ακόμη στα διηγήματα: Ταξίδι στ' αστέρια (21991) του Βασίλη Πάσχου και Το φάντασμα του Πειρατή και άλλες ιστορίες (1993) της Μαρίας Μαμαλιγκά.

Στη νεοελληνική παιδική-εφηβική πεζογραφία, όπου απαντούν αφηγημένα ταξίδια, πραγματώνεται κατά κανόνα η εναλλαγή αφηγηματικών χωρίων, στα οποία αντικείμενο της αφήγησης αποτελούν οι μετακινήσεις και οι περιπέτειες των ηρώων, με περιγραφικά χωρία, στα οποία περιγράφονται τοπία, έθιμα, μνημεία ή διάφορα αντικείμενα, άνθρωποι κ.τ.λ. Εντούτοις, η αφήγηση, η οποία ακολουθεί μια σειρά χρονολογική και συνεχώς αντετακτα τη φυσική σειρά εξέλιξης του ταξιδιού, δεν επιτελεί έναν δευτερεύοντα ρόλο υπερτελώντας τις ανάγκες της περιγραφής. Έτσι, δίνεται μεγαλύτερη βαρύτητα στη μυθοπλασία παρά στα περιγραφικά χωρία με διδακτικό ή πληροφοριακό χαρακτήρα.

Από τους επικρατέστερους τόπους προορισμού, τουλάχιστον για τα σύγχρονα νεοελληνικά παιδικά-εφηβικά βιβλία, αποτελεί κάποιο χωριό ή κάποιο νησί, όπου συνήθως περνούν τις καλοκαιρινές τους διακοπές οι μικροί ήρωες. Τα βιβλία αυτά προτιμώνται από τους μικρούς αναγνώστες για τις ώρες της θερινής ραστώνης, καθώς η θεματική τους συνδυάζει την ανέμελη και ιδιαίτερα ευχάριστη καλοκαιρινή ατμόσφαιρα με την περιπετειώδη πλοκή, καθώς και τις τοπογεωγραφικές κι αρχαιολογικές γνώσεις. Αναφέρουμε, ενδεικτικά, τις ακόλουθες περιπτώσεις: Καλοκαίρι στη Μονεμβασία (41985), Έλα στην πόλη νάρθω στο χωριό (1988) της Κατερίνας Μαργέλη, Όνειρα στο Πετροχώρι (1986) της Πέπης Δαράκη, Το νησί με τους περιστεριώνες (1995) της Άννας Πιζάνη, Περιπτώσεις στην Ελλάδα ανακαλύπτεις την Αθήνα (1992) του Κυριάκου Ντελόπουλου.

Επιπλέον, η θεματική της περιήγησης στον κόσμο ή της ξενάγησης στην Ευρώπη, η οποία κινεί την παιδική και νεανική περιέργεια, εντοπίζεται σε αρκετά δείγματα της νεανικής πεζογραφίας, όπως στα ακόλουθα: Το βιβλίο ενός μικρού Ελληνοευρωπαίου (1992) της Ελένης Δρομάζου, Η μαγεία του κόσμου (1989) του Τάκη Χατζηαναγνώστου, Ο γύρος του κόσμου χωρίς λεφτά (21989) του Ι. Δ. Ιωαννίδη, Ταξίδι στις γειτονιές του κόσμου (1995) του Δημήτρη Ξάγα.

Με μεγάλη επίσης συχνότητα απαντά ως τόπος προορισμού κάποια μακρινή, εξωτική και ιδιαίτερα γοητευτική ή μυστηριώδης χώρα, συνήθως της Ανατολής, αλλά και η Αφρική ή η Αμερική. Επισημαίνουμε, ενδεικτικά, τις παρακάτω περιπτώσεις: Ένα καλοκαίρι στη σκιά του Βούδα (1986) και Το αίνιγμα της πέτρινης γενειάδας (1990) της Λίτσας Ψαραύτη, Ένα αλλιώτικο ταξίδι (51988) της Κατερίνας Σκαλιώρα, Η Μαριάννα στην Αφρική (21990) της Άννας Σαφιλίου, Το ασπένιο μενταγιόν (1994) της Κίρας Σίνου, Ο κουτός Αλούλος, ο έξυπνος Γκόχα και ο σοφός βασιλιάς Ελ Ταρίγκ (1986) και Το τελευταίο ινδιάνικο καλοκαίρι (1984) της Μάρως Λοϊζου. Στις περιπτώσεις αυτές αναμφισβήτητο κίνητρο των ταξιδιών καθώς και της αφήγησής τους αποτελεί η ανάγκη γνωριμίας με το ξένο και διαφορετικό για λόγους κυρίως αυτοπροσδιορισμού και σύστασης ατομικής ταυτότητας (Robertson, 1994: 15), κυρίως μέσα από τη συνειδητοποίηση ομοιοτήτων με τους 'άλλους' στο πλαίσιο αλληπάλληλων διαφορών (Duncan, 1999: 152-153), αλλά και η ασίγαστη νεανική δίψα για ποικίλες γνώσεις. Δεν είναι ακόμη υπερβολή να συμπεριλάβουμε στα κίνητρα της ανάγνωσης των βιβλίων αυτών τον κόσμο και την ανάγκη φυγής των εφήβων ή τις αλληπάλληλες αναζητήσεις από την πλευρά τους. Ιδιαίτερη έμφαση, ωστόσο, στον σκοπό του ταξιδιού δεν δίνεται πέρα από ίσως ελάχιστες περιπτώσεις, ενώ αντιθέτως τονίζονται οι αλληπάλληλες μετακινήσεις.

Για τον λόγο αυτόν προκρίνεται συχνά η υιοθέτηση της προοπτικής ενός κινούμενου αφηγητή, ή ακριβέστερα ενός αφηγητή flâneur (Blanchard, 1985: 77-114), ο οποίος περιφέρεται αποθησαυρίζοντας επεισόδια, καταστάσεις και διάφορους τύπους και ταυτόχρονα παρακολουθεί τον εαυτό του ως μονάδα μέσα στο πλήθος. Έτσι, οι αποσπασματικές και πιθανότατα κατακερματισμένες εντυπώσεις του ως θεατή αποκτούν ενότητα και συνοχή.

Στη συνάντηση με το άγνωστο αναβιώνει η αμφιλεγόμενη σχέση έλξης και απώθησης που καλλιεργείται σ' ένα παιδί, όταν γνωρίζει καθετί καινούριο, το οποίο μπορεί να κρύβει τεράστιους κινδύνους και ταυτόχρονα να είναι ιδιαίτερα ελκυστικό¹⁶. Γι' αυτό, προκειμένου να επιτευχθεί η οικειοποίηση του ξένου και να καταστεί αναγνώσιμο το άγνωστο, επιχειρείται η σύνδεση με το γνωστό και ακολουθείται μια διαδικασία σύγκρισής τους. Ωστόσο, επειδή κάθε συγγραφέας βλέπει το καινούριο και διαφορετικό μέσα από το πρίσμα της δικής του κουλτούρας και των δικών του πολιτικών πεποιθήσεων, ιδεολογικών προκαταλήψεων και πολιτισμικών ή φυλετικών στερεοτύπων (Pratt, 1992: xi και Amossy, 1984: 697-700), προβάλλοντας κατά κάποιον τρόπο τον εαυτό του σε ό,τι παρατηρεί, καθίσταται πρακτικά αδύνατο να εξαλειφθεί από οποιοδήποτε τύπο ταξιδιωτικής αφήγησης κάθε ίχνος υποκειμενικότητας. Μάλιστα, η υποκειμενικότητα αυτή συνδέεται ακόμη και με την ταυτότητα φύλου που έχει διαμορφώσει ο κάθε συγγραφέας (Lawrence, 1994).

Από την άλλη, καθώς κάθε αναγνώστης προβάλλει επίσης την ταυτότητά του σε ό,τι διαβάσει, γίνεται εύκολα αντιληπτό πως τέτοιου είδους αφηγήσεις ωθούν παράλληλα τους νεαρούς αναγνώστες σε μια ανάλογη πορεία ενδοσκόπησης κι αυτογνωσίας τους, συχνά στο πλαίσιο μιας ευρύτερης διαδικασίας ωρίμανσής τους ή της διαδικασίας ενηλικίωσής τους, όπως στο βιβλίο της Σούλας Ροδοπούλου, Με τους γλάρους (1986), στο οποίο τέσσερα ξαδέλφια περνούν μαζί με τον καπετάνιο θείο τους τις καλοκαιρινές τους διακοπές στα ελληνικά νησιά και μέσα από την εξερεύνηση διάφορων περιοχών και τη γνωριμία τους με τους ντόπιους κατοίκους ωριμάζουν.

Αρκετές φορές το περιπετειώδες ταξίδι αποτελεί την αφορμή για τη γνωριμία με τον έρωτα, όπως στα μυθιστορήματα της Λίτσας Ψαραύτη, Ένα καλοκαίρι στη σκιά του Βούδα (1986) και Το αίνιγμα της πέτρινης γενειάδας (1990) ή στο μυθιστόρημα του Ε. Τριβιζά, Το σεντούκι με τις πέντε κλειδαριές (1993). Στις περιπτώσεις αυτές είναι εμφανής η εξάρτηση της σεξουαλικότητας και της ερωτικής επιθυμίας από το πολιτισμικό περιβάλλον στο οποίο αναπτύσσεται. Άλλοτε πάλι το ταξίδι επιτρέπει την αναγνώριση της αξίας της φιλίας, όπως στο βιβλίο Η μαγεία του κόσμου (1989) του Τάκη Χατζηαναγνώστου, την ανακάλυψη των φυσικών ομορφιών, όπως στο μυθιστόρημα Το νησί με τους περιστεριώνες (1995) της Άννας Πιζάνη, ή ακόμη την κατανόηση του βαθύτερου νοήματος της ζωής, όπως στο βιβλίο Ο κουτός Αλούλος, ο έξυπνος Γκόχα και ο σοφός βασιλιάς Ελ Ταρίγκ (1986) της Μάρως Λοϊζου και την αποκάλυψη της ανθρώπινης πλευράς της ιστορίας, όπως στο βιβλίο Καβάλα στο χρονοδιαβήτη (1987) του Ι. Δ. Ιωαννίδη.

Η γνωριμία με άγνωστους πολιτισμούς μέσα από την ανάγνωση ταξιδιωτικών λογοτεχνικών βιβλίων καθίσταται ιδιαίτερα γοητευτική αλλά και ωφέλιμη. Αναφορικά με τη σκοπιμότητα της συγγραφής πολυπολιτισμικών¹⁷ παιδικών ή εφηβικών πεζογραφημάτων, η Hazel Rochman επισημαίνει πως βοηθούν να καταρριφθούν κάθε είδους σύνορα, συμβάλλουν στην άρση των προκαταλήψεων και των στερεοτύπων και στη σύσταση της ενότητας μεταξύ των ανθρώπινων ομάδων, καθώς συναρπαστικές συνήθως αφηγημένες ιστορίες επιτρέπουν τη γνωριμία με τους άλλους και τη φανταστική ανάπλαση της ζωής τους με όλες τις ιδιαίτερες που αυτή μπορεί να έχει (Rochman, 1993: 19).

Σύμφωνα, μάλιστα, με τη γνώμη των περισσότερων ερευνητών, σήμερα προκρίνεται ολοένα και περισσότερο η ανάγκη να αναπαρίστανται στα παιδικά-εφηβικά βιβλία όσο γίνεται πειστικότερα οι σύγχρονες πλουραλιστικές κοινωνίες (Lindgren, 1991 & Rochman, 1993), που κατακλύζονται από κάθε λογής ξένους. Πολλοί νέοι αλλά και παιδιά στις κοινωνίες αυτές έρχονται αντιμέτωπα καθημερινά με φαινόμενα ρατσισμού και μισαλλοδοξίας, καλούνται να κατανοήσουν και να ξεπεράσουν συναισθήματα ξеноφοβίας, να εξοικειωθούν και να συμφιλιωθούν με την έννοια της ετερότητας, καθώς οι εικόνες του άλλου αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της καθημερινότητάς τους¹⁸.

Παρόλληλα, η ενημέρωση των μικρών αναγνωστών γύρω από την καλλιέργεια προκαταλήψεων και διακρίσεων ενάντια σε κάθε είδους διαφορές εξυπηρετεί την ευαισθητοποίησή τους απέναντι σε διάφορες μορφές βίας και την ενεργοποίησή τους για την καταπολέμησή της (Barta & Grindler, 1996: 269)¹⁹.

Αναφέρουμε, ενδεικτικά, το διήγημα του Δημήτρη Ξάγα με τίτλο Ταξίδι στις γειτονιές του κόσμου (1995), στο οποίο μέσα από την περιπλάνηση στον κόσμο με τα φτερά της φαντασίας εξυμνείται η ευαισθητοποίηση των παιδιών και ο προβληματισμός τους για οικουμενικά προβλήματα, όπως της κοινωνικής αδικίας, του ρατσισμού και του πολέμου.

Σε αρκετά πολυπολιτισμικά αναγνώσματα δίνεται έμφαση στις ομοιότητες που παρουσιάζουν εμπειρίες βιωμένες σε διαφορετικά πολιτισμικά περιβάλλοντα, οπότε οι αναγνώστες τους, αντιλαμβάνονται ότι άτομα προερχόμενα από διαφορετικά πολιτισμικά περιβάλλοντα προβαίνουν σε παρόμοιες ενέργειες με τον δικό τους ξεχωριστό τρόπο, υιοθετούν μια αντίληψη ευρύτερης αποδοχής κι εκτίμησης της διαφορετικότητας (Hillard, 1995: 728)²⁰. Τις περισσότερες φορές, μάλιστα, στην πολυπολιτισμική παιδική λογοτεχνία προβάλλονται θετικά πρότυπα από μειονοτικούς πολιτισμικούς περιγυρους ή απλώς της ευρύτερης πραγματικότητας διαφορετικών πολιτισμών, ώστε οι νεαροί αναγνώστες να έρθουν αντιμέτωποι με θέματα που απαιτούν ιδιαίτερο προβληματισμό (Nieto, 1992: 188). Χαρακτηριστική τέτοια περίπτωση αποτελεί το μυθιστόρημα της Μάρως Λοΐζου, Το τελευταίο ινδιάνικο καλοκαίρι (1988), όπου περιγράφεται η ζωή των γενναίων Ινδιάνων της φυλής των Σίου στη Βόρεια Αμερική και τον Καναδά, μέχρι το καλοκαίρι που τους απειλούν οι λευκοί. Η ανάγνωση λογοτεχνικών κειμένων που αναφέρονται σε ποικίλες κατηγορίες ξένων επιτρέπει την κατανόηση από τους νέους του τρόπου κατασκευής στερεοτύπων και ανάπλασης μύθων για τους ξένους. Κατά συνέπεια, καλλιεργεί την οξυδέρκεια και την κριτική στάση τους απέναντι σε κάθε λογής ακουστικό, έντυπο ή φωτογραφικό και ηλεκτρονικό υλικό που μπορεί να υποθάψει την ξеноφοβία ή να υποβοηθή την εξάπλωση του ρατσισμού. Επιπλέον, η ετερογένεια των σύγχρονων κοινωνιών –όπως άλλωστε και της ελληνικής κοινωνίας, που αποτελεί επίσης μια από τις χώρες υποδοχής μεταναστών και προσφύγων– υπαγορεύει την επανεξέταση των ιδεολογικών κατευθύνσεων που προκρίνονται στα σχολεία κι επομένως τη διαφοροποίηση των διδακτικών προσεγγίσεων²¹.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί πως σε κάθε αφήγηση που εμπεριέχει ταξιδιωτικές ιστορίες λαβαίνει χώρα στο εσωτερικό της ίδιας της γραφής κι ένας διάλογος μεταξύ άλλων γραφών (Barthes, 1981: 51), καθώς πρωτίστως η αφήγηση αυτού του είδους προσδιορίζεται ως λόγος του 'άλλου' και θεώρηση του διαφορετικού. Παρά τον έντονα αναφορικό χαρακτήρα των αφηγημένων διαδρομών και τη διαφάνεια των εκτεταμένων ρεαλιστικών περιγραφών που εμπεριέχονται στις αφηγήσεις ταξιδιών, δεν πρέπει να παραβλέπεται η διακειμενική διάστασή τους (Linon-Chiron κ.ά., 1998), καθώς πολλοί συγγραφείς καταφεύγουν σε προηγούμενες αναγνωστικές περιπλανήσεις τους για να εμπλουτίσουν αυτού του είδους τις αφηγήσεις τους. Σε αρκετά μάλιστα νεοελληνικά πεζογραφήματα που απευθύνονται σε εφήβους οι αναγνωστικές προσλήψεις των συγγραφέων επιστρατεύονται και συχνά ενισχύουν τον διδακτικό χαρακτήρα των κειμένων αυτών, όπως, για παράδειγμα, συμβαίνει στα αφηγήματα της Αγγελικής Βαρελλά, Καλοκαίρι στη Μονεμβασιά (41985), Κόρινθος, η ραγισμένη πολιτεία (1989) και της Σοφίας Μαυροειδή-Παπαδάκη, Ο Μικρός Περιηγητής (τ. Α', τ. Β' και τ. Γ', 1981).

Από την περιήγηση αυτή σε επιλεγμένα κείμενα της νεοελληνικής παιδικής-εφηβικής λογοτεχνίας, η οποία φυσικά δεν έχει εξαντλητικό χαρακτήρα, διαπιστώσαμε πως η εστίαση σε αφηγήσεις ταξιδιών από αρκετούς συγγραφείς παιδικών κι εφηβικών βιβλίων συνδέεται όχι μόνο με τη δεικνυτική για τους περισσότερους νέους γοητεία των αφηγημένων ταξιδιών αλλά και με την διδακτική και παιδαγωγική χροιά που μπορεί να χαρακτηρίζει τέτοιου είδους αφηγήσεις, καθώς σ' αυτές προσφέρονται ποικίλες γνώσεις, αφομοιώνονται παλαιότερες αναγνωστικές –και όχι μόνο– προσλήψεις των συγγραφέων κι εγείρονται προβληματισμοί γύρω από ζητήματα διαφορετικότητας των ανθρώπων με άξονα αναφοράς το πολιτισμικό περιβάλλον προέλευσής τους. Έτσι, οι νεαροί αναγνώστες ωθούνται τελικά σε διαδικασίες ενδοσκόπησης, αυτογνωσίας και ωρίμανσης, διαμόρφωσης της ατομικής και συλλογικής τους ταυτότητας και ομαλής κοινωνικοποίησής τους²².

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ Α)ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

Αναγνωστόπουλος, Β. (1991), 'Τάσεις στη σύγχρονη ελληνική παιδική λογοτεχνία' στο Σύγχρονες τάσεις και απόψεις για την παιδική λογοτεχνία (Πρακτικά Δ' Σεμιναρίου του ΚΕΠΒ), Αθήνα, Ψυχογιός, σσ. 100-116. Αποστολίδου, Βενετία / Καπλάνη, Βικτωρία & Ελένη Χοντολίδου (επιμ.) (2000), Διαβάζοντας λογοτεχνία στο σχολείο: μια νέα πρόταση διδασκαλίας, Αθήνα, Τυπωθήτω-Γιώργος Δαρδανός.

Κωνσταντόπουλος, Χρ. κ.ά. (1999), «Εμείς» και οι «άλλοι»: αναφορές στις τάσεις και τα σύμβολα, Αθήνα, Τυπωθήτω-Γιώργος Δαρδανός.

Μάρκου, Γ. (1996), Η πολυπολιτισμικότητα της Ελληνικής κοινωνίας: η διαδικασία διεθνοποίησης και η αναγκαιότητα της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης, Αθήνα, ΥΠΕΠΘ-Γ.Γ.Λ.Ε.

Παπαδάτος, Γιάννης (1992), 'Η θεματολογία του σύγχρονου μυθιστορήματος για παιδιά και εφήβους', Επιθεώρηση Παιδικής Λογοτεχνίας, τ. 7ος, σσ. 15-38.

Παπαδάτος, Γιάννης (1994), 'Κοινωνιοπαιδαγωγικά ζητήματα στην παιδική λογοτεχνία', Διαβάζω, αρ. 346, 16.11.1994 (αφιέρωμα: θεωρία και κριτική της παιδικής λογοτεχνίας), σσ. 74-78.

Παναρέτου, Αννίτα Π. (1995), Ελληνική ταξιδιωτική λογοτεχνία (τόμ. 1: Η μακριά πορεία των απαρχών ως τον 19ο αι., τόμ. 2: 19ος αι: Οι πρόδρομοι, τόμ. 3: 20ος αιώνας. Η άνθηση και η ακμή, τόμ. 4: Η άνθηση και η ακμή, επίγονοι και νέοι δρόμοι, τόμ. 5: Άλλες εκφάνσεις της ταξιδιωτικής γραφής), Αθήνα, Επικαιρότητα.

Πασχαλίδης, Γρηγόρης (1999), 'Η πολιτισμική ταυτότητα ως δικαίωμα και ως απειλή: η διαλεκτική της ταυτότητας και η αμφιθυμία της κριτικής' στο Κωνσταντόπουλος, Χρ. κ.ά., «Εμείς» και οι «άλλοι»: αναφορές στις τάσεις και τα σύμβολα, Αθήνα, Τυπωθήτω-Γιώργος Δαρδανός, σσ. 73-83.

Σιαφλέκης, Ζ.Ι. & Πολυκανδριώτη, Ράνια (επιμ.) (2000), Μύθοι, Γένη, Θέματα (Πρακτικά Β' Διεθνούς Συνεδρίου της Εταιρείας Γενικής και Συγκριτικής Γραμματολογίας με τίτλο 'Ταυτότητα και Ετερότητα στη Λογοτεχνία, 18ος-20ός αι.', τ. Β'), Αθήνα, Δόμος.

Στενού, Κατερίνα (1998), Εικόνες του άλλου: η ετερότητα από τον μύθο στην προκατάληψη, μφρ. Σάρα Μπενβενίστε και Μαρία Παπαδήμα, Αθήνα, Εξάντας-Εκδόσεις Unesco.

Τσιάκαλος, Γιώργος (2000), Οδηγός αντιρατσιστικής εκπαίδευσης, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.

Φράγκος, Χρ. (1984), 'Ο ψυχικός κόσμος του παιδιού και το παιδικό βιβλίο', Διαβάζω, αρ. 94 (αφιέρωμα στο παιδικό βιβλίο), 16.5.1984, σσ. 48-53.

Φραγκουδάκη, Άννα & Δραγώνα, Θάλεια (1997), «Τι είν' η πατρίδα μας;»: εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση, Αθήνα, Αλεξάνδρεια.

Β)ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Adams, Percy G. (1983), Travel literature and the evolution of the novel, The University Press of Kentucky,

Lexington.

Amossy, Ruth, 'Stereotypes and Representation in Fiction', *Poetics Today*, vol. 5, no 4 (1984), pp. 675-703.

Augé, M. (1994), *Le Sens des Autres*, Paris, Fayard.

Barta, J. & Grindler, M.C. (1996), 'Exploring Bias Using Multicultural Literature for Children', *The Reading Teacher*, 50 (3).

Barthes, Roland (1981), *Le Grain de la voix. Entretiens 1962-1980*, Paris, Seuil.

Bideaux, Michel (1990), 'Le voyage littéraire: Genèse d'un genre', *Littérales*, 7, pp. 179-199.

Blanchard, M. E. (1985), *In search of the city: Engles, Baudelaire, Rimbaud*, Stanford, ANMA Libri.

Blanton, Casey (2002), *Travel Writing: The Self and the World*, New York & London, Routledge.

Butor, Michel (1974), 'Le voyage et l'écriture', *Répertoire IV*, Paris, Minuit, pp. 9-29 / 'Travel and writing', *Mosaic* 8 (1974), pp. 1-16.

Campbell, Joseph (1968), *The Hero with a Thousand Faces*, Princeton, Princeton University Press.

Cardinal Roger (1997) 'Romantic travel' στο Roy Porter (ed.), *Rewriting the self: histories from the Renaissance to the present*, London, Routledge, pp. 135-155.

Clifford, James (1988), *The Predicament of Culture: Twentieth-Century Ethnography, Literature, and Art*, Cambridge, Harvard University Press.

Cogez, Gérard (2004), *Les écrivains voyageurs au XXe siècle*, Paris, Seuil.

Duncan, James S. – Derek, Gregory (1999), *Writes of passage: Reading Travel Writing*, London, Routledge.

Fussel, Paul (1980), *Abroad: British Literary Travelling Between the Wars*, New York, Oxford, Oxford University Press.

Gannier, Odile (2001), *La littérature de voyage*, Paris, Ellipses.

Hillard, L.L. (1995), 'Defining the "Multi-" in "Multicultural" Through Children's Literature' *The Reading Teacher*, 48, (8).

Holland, Patrick – Huggan Graham (2000), *Tourists with typewriters*, Michigan, University of Michigan Press.

Hooper, Glenn & Youngs, Tim (2004), *Perspectives on travel writing*, Ashgate Publishing.

Hulme, Peter & Youngs, Tim eds. (2002), *The Cambridge Companion to Travel Writing*, New York, Cambridge University Press.

Hutcheon, Linda (1988), *A poetics of postmodernism: History, Theory, Fiction*, London, New York, Routledge.

Kaplan, Caren (1996), *Questions of Travel: Postmodern discourses of displacement*, Durham, N.C., Duke University Press.

Kowalewski, Michael (1992), *Temperamental journeys: Essays on the modern literature of travel*, Athens, University of Georgia Press, 1992.

Lawrence, Karen R. (1994), *Penelope Voyages: Women and Travel in the British Literary Tradition*, Ithaca, Cornell University Press.

Le Huenen, Roland (1990), 'Qu'est-ce qu'un récit de voyage?', *Littérales*, 7, pp. 11-25.

Lindgren, M.V. ed. (1991), *The Multicolored Mirror: Cultural Substance in Literature for Children and Young Adults*, Fort Atkinson, WI: Highsmith Press.

Linon-Chipon, Sophie / Magri-Mourgues, Véronique & Moussa, Sarga eds. (1998), *Miroirs de texts. Récits de voyage et intertextualité (Actes du 11e colloque international du Centre de Recherche sur la Littérature des Voyages)*, Nice, Publications de la Faculté des Lettres, Arts et Sciences humaines.

Nieto, S. (1992), 'We Have Stories to Tell: A Case Study of Puerto Ricans in Children's Books', στο Harris, V.J. (ed.), *Teaching Multicultural Literature in Grades K-8*, Norwood, Christopher-Gordon Publishers.

Nortwick, Thomas Van (1996), *Somewhere I have never travelled: The Hero's Journey (1996)*, Oxford, Oxford University Press.

Porter, Dennis (1991), *Haunted Journeys: Desire and Transgression in European Travel Writing*, Princeton, Princeton University Press.

Pratt, Mary Louise (1992), *Imperial Eyes: Travel writing and Transculturation*, London, Routledge.

Rajotter, Pierre (επιμ.) (2006), *Le voyage et ses récits au XXe siècle*, Paris, Nota Bene.

Rochman, H. (1993), *Against Borders: Promoting Books for a Multicultural World*, Chicago, IL, American Library Association.

Robertson, George ed., (1994), *Travellers' Tales: Narratives of home and displacement*, London, Routledge.

Russell, Alison (2000), *Crossing Boundaries: Postmodern Travel Literature*, New York, Palgrave.

Said, Edward W. (1980), *Orientalism*, London, Routledge & Kegan Paul.

Stout, Janis P. (1983) *The Journey Narrative in American Literature: Patterns and Departures*, Westport & London, Greenwood Press.

Todorov, Tzvetan (janvier 1982), 'Les récits de voyage et le colonialisme', *Le Débat*, 18, pp. 94-101.

Todorov, Tzvetan (1990), *Nous et les Autres*, Paris, Seuil.

Tverdota György éd. (1994), *Ecrire le voyage*, Paris, Presses de la Sorbonne nouvelle.

Viviès, Jean (2003), *Lignes de fuite. Littérature de voyage du monde anglophone*, Aix-en Provence, Université de Provence.

Wetzel, Andreas (1992), *Partir sans partir: le récit de voyage littéraire au XIXe siècle*, Toronto, Paratexte.

White, Kenneth (1987), *L'Esprit nomade*, Paris, Grasset.

Wolfzettel, Friedrich / Baxmann, Dorothee & Heintze Michael (2003), *Répertoire chronologique et thématique du récit de voyage de langue française au XIXe siècle*, Francfort sur le Main, Frankfurt.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Για το είδος της 'ταξιδιωτικής αφήγησης' βλ. Stout, J. P. (1983), Butor, Michel (1974), Adams, Percy G. (1983), Todorov, Tzvetan (1982) και Tverdota György (1994). Ιδιαίτερα κατατοπιστικά είναι και τα ακόλουθα σχετικά αφιερώματα γαλλικών περιοδικών: 'Les écrivains voyageurs. De l'aventure à la quête de soi', *Le Magazine Littéraire*, N°432 (Juin 2004) / 'Les écrivains en voyage: nouveaux mondes, nouvelles idées', *La revue du CIRHILL (Cahiers du Centre interdisciplinaire de recherches en histoire, lettres et langues)*, (éd.) L'Harmattan 2005 και 'Le voyage et l'aventure dans la littérature', *Revue enjeux internationaux* N°4 - 2/2004.

2. Μια τέτοια τυπολογία της 'ταξιδιωτικής αφήγησης' υιοθετήθηκε σ' ένα ερευνητικό πρόγραμμα χρηματοδοτούμενο από την Deutsche Forschungs-gemeinschaft με σκοπό τη σύσταση ενός corpus ταξιδιωτικών αφηγήσεων του 19ου αι. στη γαλλική γλώσσα. Βλ. σχετικά: Wolfzettel, Friedrich / Baxmann,

Dorothee & Heintze, Michael (2003).

3. Ο Adams στο μελέτημά του επισημαίνει την ιδιαίτερη συμβολή της 'ταξιδιωτικής αφήγησης' στη διαμόρφωση και στην εξέλιξη του είδους του μυθιστορήματος, παρά την αμφισβήτηση της λογοτεχνικότητάς της και την παραμέλησή της μέχρι την εμφάνιση των Ρώσων φορμαλιστών γύρω στα 1965.

4. Στην περίπτωση της αφήγησης-μαρτυρίας υιοθετείται μια πειστική, αληθοφανής αφήγηση των βιωμάτων και των ανακαλύψεων κατά τη διάρκεια του ταξιδιού και προτιμώνται οι ρεαλιστικές περιγραφές, έτσι ώστε να μην εκφράζονται παρά σε ελάχιστο βαθμό τα συναισθήματα ή οι παρατηρήσεις του αφηγητή. Μια τέτοια απόπειρα του αφηγητή τις περισσότερες φορές υπαγορεύεται από τον διδακτικό στόχο ή τη χρηστικότητα της 'ταξιδιωτικής αφήγησης' του, της οποίας οι αναγνώστες υπονοούνται με σαφήνεια ή επισημαίνονται φανερά. Άλλωστε, συχνά, ένας τέτοιος αφηγητής προσπαθεί να βρεθεί στη θέση των πιθανών αναγνωστών του και να ανταποκριθεί προκαταβολικά στις απορίες τους.

5. Σε μια τέτοια αφήγηση η ανάλυση διαφόρων σταδίων της διαδικασίας αυτογνωσίας έχει το προβάδισμα έναντι των τοπο-γεωγραφικών περιγραφών.

6. Αξίζει ίσως ν' αναφέρουμε, ενδεικτικά, τις έρευνες του Δαρβίνου, του γεωγράφου Élisée Reclus και του ανθρωπολόγου-εθνολόγου Lévi-Strauss ή ακόμη τις κοινωνικού χαρακτήρα έρευνες των Blanqui και Flora Tristan.

7. Ενδεικτικές τέτοιες αφηγήσεις είναι οι εξής: Robinson Crusoe (1719) του Daniel Defoe, The Dunciad (1728, 1729, 1743) του Alexander Pope, The Adventures of Roderick Random (1748), και άλλα παρόμοια αφηγήματα του Tobias Smollett, Gulliver's Travels (1726) του Jonathan Swift, Travels in the Interior Districts of Africa: Performed in the Years 1795, 1796, and 1797 (1816) του Mungo Park, Moby-Dick (1851) του Herman Melville κ.ά.

8. Για μια αναλυτική παρουσίαση αντιπροσωπευτικών ταξιδιωτικών κειμένων της αγγλοσαξονικής παράδοσης βλ. Hulme, Peter & Youngs, Tim (2002).

9. Για τους νεότερους εκπροσώπους της ταξιδιωτικής γραφής βλ. Cogez, Gérard (2004) / Rajotter, Pierre (επιμ.) (2006) / Gannier, Odile (2001) και Viniès, Jean (2003).

10. Βλ. σχετικά: Kowalewski, Michael (1992), Kaplan, Caren (1996), Holland, Patrick & Huggan, Graham (2000) και Russell, Alison (2000).

11. Ενδεικτικές τέτοιες αφηγήσεις είναι οι ακόλουθες: Syria: The Desert and the Sown (1907) της Gertrude Bell, Journey without Maps (1936) του Gr. Greene, South African Winter (1958) ή The Presence of Spain (1964) του Jan Morris, Bitter Lemons (1959) και The Greek Islands (1978) του Lawrence Durrell, Tristes tropiques (1963) του Claude Lévi-Strauss, An Area of Darkness (1964) του V. S. Naipul, All the Wrong Places: Adrift in the Politics of the Pacific Rim (1988) του James Fenton κ.ά.

12. Βλ. τόμ. 3: '20ος αιώνας: Η άνθηση και η ακμή' από την πεντάτομη ανθολογία ελληνικής ταξιδιωτικής λογοτεχνίας της Αννίτας Παναρέτου (1995). Στην πεντάτομη αυτή ανθολογία καταγράφονται ταξιδιωτικά κείμενα αρχαιοελληνικά και βυζαντινά (π.χ. Ηρόδοτος, Ξενοφώντας, Πausanias, Θεόδωρος Στουδίτης, Μανουήλ Β' Παλαιολόγος κ.ά.), συγγραφέων του 19ου αιώνα (π.χ. Ραγκαβή, Βικέλα, Πάλλη, Προβλέγγιος, Δροσίνη κ.ά.) και του 20ου αιώνα (π.χ. Καζαντζάκη, Ουράνη, Παναγιωτόπουλος, Παπαντωνίου, Παπατσώνη, Κόντογλου, Βενέζη, Μυριβήλη κ.ά.), καθώς και άλλων νεότερων (π.χ. Λουντέμη, Κάσδαγλη, Αλαβέρα, Βασιλικού, Τσάτσου κ.ά.). Στον 5ο τόμο της ανθολογίας, που έχει τον τίτλο 'Άλλες εκφάνσεις της ταξιδιωτικής γραφής' συγκαταλέγονται μεταξύ άλλων και αρκετά κείμενα της παιδικής ταξιδιωτικής λογοτεχνίας.

13. Τις ίδιες ανάγκες εξυπηρετούν και πολλαπλά κείμενα της παλαιότερης ταξιδιωτικής γραμματείας (από τον 15ο έως και τον 19ο αι.) που αναφέρεται στη Νότιο-Ανατολική Ευρώπη και την Ανατολική Μεσόγειο. Τα κείμενα αυτά έχουν αποδελτιωθεί από το Ινστιτούτο νεοελληνικών ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών στο πλαίσιο του προγράμματος 'Συλλογή ταξιδιωτικής γραμματείας 15ος - 19ος αι.' (με επιστημονική υπεύθυνη την κυρία Ιόλη Βιγγοπούλου) κι έχουν καταχωριστεί σε Ηλεκτρονική Βάση Δεδομένων, όπου περιλαμβάνονται δελτία με πληροφορίες βιβλιογραφικού περιεχομένου, στοιχεία που αφορούν τον ταξιδιώτη και το ταξίδι του, εικονογραφικά δελτία και εικόνες.

14. Για την επιλογή των κειμένων αυτών χρησιμοποιήθηκε η βάση δεδομένων του ερευνητικού προγράμματος (ΕΠΕΤ-2) του Πανεπιστημίου Αθηνών «Μελέτη, Διδασκαλία και Ανάδειξη της Ελληνικής Παιδικής λογοτεχνίας (1985-1995)», στην οποία συμπεριλήφθηκαν νεοελληνικά παιδικά-εφηβικά βιβλία που εκδόθηκαν κατά τη δεκαετία 1985-1995 (όχι μόνο για α' φορά).

15. Μια αφηγηματική δομή κυκλική υιοθετείται κατά κανόνα, όταν η ταξιδιωτική αφήγηση ξεκινά από την αναχώρηση και τελειώνει με την επιστροφή.

16. Η προσέγγιση του αγνώστου επιχειρείται από την πλευρά του παιδιού μέσα από την αντιπαράθεση του καινούριου και αγνώστου προς ό,τι γνωρίζει καλά και μέσα από τη συσχέτισή του με παραστάσεις και εικόνες οικείες.

17. Η έννοια της 'πολυπολιτισμικότητας' έχει χρησιμοποιηθεί σχετικά πρόσφατα από τους κριτικούς της λογοτεχνίας για τη λογοτεχνική περιγραφή έγχρωμων ανθρώπινων ομάδων ή απλώς ατόμων από διαφορετικά πολιτισμικά περιβάλλοντα ανεξαρτήτως φυλής.

18. Για τις «μυθολογίες του ξένου, του ρατσισμού και της μισαλλοδοξίας, αλλά και τη μυθολογία του ανθρώπινου» βλ. Στενού, Κατερίνα (1998). Βλ. ακόμη για την ανάλυση της αναγκαιότητας της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης των νέων: Μάρκου, Γ. (1996), Τσιάκαλος, Γιώργος (2000) και Φραγκουδάκη, Άννα & Δραγώνα, Θάλεια (1997).

19. Βλ. ακόμη τα κεφάλαια «Ξένος: ο άλλος μου εαυτός» και «Ο ξένος: εικόνες για τον άλλο» (σσ. 111-122 και 259-268 αντίστοιχα) στο Αποστολίδου, Βενετία / Καπλάνη, Βικτωρία & Ελένη Χοντολίδου (επιμ.) (2000).

20. Βλ. σχετικά: Φάις, Μισέλ (1999), Αυγέ, Μ. (1994) και Todorov, T. (1990).

21. Μια τέτοια προσπάθεια αναθεώρησης των μεθόδων διδασκαλίας των λογοτεχνικών κειμένων αποτελεί και το ερευνητικό έργο μιας ομάδας εργασίας του Εθνικού Κέντρου Βιβλίου με τίτλο 'Ο ξένος: εικόνες του άλλου στη λογοτεχνία' που εκπονήθηκε από τις: Βενετία Αποστολίδου Αντιγόνη Τσαρμποπούλου και Χαρούλα Κρομάδου με συντονίστρια την Ελένη Χοντολίδου. Στο πλαίσιο του ερευνητικού αυτού έργου επιχειρείται ο εντοπισμός ελληνικών λογοτεχνικών (κυρίως πεζών) κειμένων που μιλούν για τον ξένο (όπως των Δ. Χατζή, Γ. Βιζηνού, Γ. Ιωάννου, Θ. Βαλτινού, Η. Βενέζη, Στρ. Δούκα, Μ. Ιορδανίδου, Σωτ. Δημητρίου, Μαρίας Λαμπαδαρίδου-Πόθου, Γαλάτειας Σουρέλη-Γρηγοριάδου, Κ. Ακριβού, Α. Σουρούνη, Ν. Τζώρτζογλου, Στρ. Τραγάκη κ.ά.) και η εξέταση από την πλευρά των μαθητών της προβολής του ξένου μέσω στερεοτύπων, χαρακτηριστικής εικονοποιίας και υπερβολών. Όπως υπογραμμίζεται και από τα μέλη της συγκεκριμένης ομάδας εργασίας, «σκοπός της ανάγνωσης των κειμένων για τον ξένο είναι να κατανοήσουν οι μαθητές μας

πως ο φόβος απέναντι στον ξένο είναι στην ουσία φόβος απέναντι στον ίδιο μας τον εαυτό. [...] Ο ξένος δεν έχει οντολογική υπόσταση, δεν έχει σταθερά χαρακτηριστικά. Αυτός που είναι ξένος εδώ, για κάποια ομάδα πληθυσμού, δεν είναι ξένος κάπου αλλού και το αντίστροφο».

22. Για τις σύγχρονες διαδικασίες διαμόρφωσης της πολιτισμικής ταυτότητας βλ. Πασχαλίδης, Γρηγόρης (1999). Ενδιαφέρον ακόμη παρουσιάζουν και οι ανακοινώσεις του Β' Διεθνούς Συνεδρίου της Εταιρείας Γενικής και Συγκριτικής Γραμματολογίας με τίτλο 'Ταυτότητα και Ετερότητα στη Λογοτεχνία, 18ος-20ός αι.' (8-11 Νοεμβρίου 1998), οι οποίες καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα της αντιθετικής σχέσης ταυτότητα-ετερότητα, έτσι όπως λειτουργεί, άμεσα ή έμμεσα και υπαινικτικά, στον λογοτεχνικό μύθο, στη δημιουργία και την εξέλιξη των γενών αλλά και στη διαχείριση λογοτεχνικών θεμάτων. Βλ. σχετικά: Σιαφλέκης, Ζ. Ι. & Πολυκανδριώτη, Ράνια (επιμ.) (2000).

τεύχος 10